...

— Котку! Котку, маленький, де ж тебе носить? От біда з тим неслухом, десь знову завіявся... Чи зо страху куди заліз і вилізти не годен... — старенька хмурилася від переживань, вузлуватими артритними пальцями перебирала френзлі хустини. Серце калатало, ніби прагло вирватися на волю.

Бахкало все ближче, яскраво спалахувало страшними смертоносними салютами. Земля двигтіла клекітливими грудьми нелікованого туберкульозника в затяжному приступі кашлю.

Кота ніде не було видно. Раніше, коли починалися далекі обстріли, він, навпаки, з усіх лап біг до господині, вистрибував на руки та не злазив, аж доки не затихали канонади. Тулилися одне до одного, пересиджуючи в холодному погребі, де старенька облаштувала кубельце, намостивши коциків і подушок, щоб м'якше й тепліше. Її речі давно складені в маленький клуночок — лиш тільки приїдуть волонтери, аби евакуйовувати, то одразу, вона опиратися не буде, хоч їхати нема куди. Найцінніше — котик. Переноски, правда, нема, бо ні разу до того в селі не мала потреби. Але то не біда, вона всю дорогу тулитиме пухнастого друга до грудей, грітимуться одне при одному, вагу його довірливого тільця хворі руки годні втримати. А як не будуть брати їх удвох, то удвох і залишаться. Вони межи собою рідні.

— Киць-киць-киць, — ледве стримує сльози, а голос зривається, застрягає клубком колючої пряжі глибоко в горлі, що й ликнути набіглу слину ніяк.

Вибухає все ближче, сусіди давно поховалися, вулиця порожня, ні душі, десь далеко перестрашено виє пес, але і його не

видно, аби забрати до свого погреба для тимчасового прихистку. Самій би пора бігти у сховок, але що вже вартує життя в такому віці, коли не маєш з ким його розділити.

— Котуньцю злотий, іди до мене, дам ковбаски файної, — вже не кличе, а ледь чутно шепоче стара жінка, а сльози безвиході затікають між глибокі зморшки на шкірі, лишають світлі доріжки білястої солонуватої висхлості.

Ніколи раніше так надовго не пропадав, тим більш останнім часом, коли фронт наближається, кіт інстинктивно тримався двору, ходив невідлипно за ногами господині, майже весь час ластячись і випрошуючи увагу, ніби розумів: прийшло те, що вже так просто не зникне.

Старенька відходила все далі від хати й рятівного погреба, вдивлялася підсліпуватими очима довкруж у надії побачити руденький зблиск межи розтрав'я. Але нічого. Вітер здіймав хмари курного пилу, щедро посипаючи ним недавню барвистість, вирівнюючи до безживно-сірого — городи, паркани, дерева, вікна — усе стало штучним, несправжнім, ніби старе чорно-біле фото.

І раптом свист. Різкий. Пронизливий. І чорна крапка на небі, що більшала.

А потім звук пропав. Вибух.

Щось підхопило стареньку, підняло, понесло й зі страшною силою шпурнуло до землі.

Ніч.

Бабу Віру в селі трохи стороняться — вона у свої дев'яносто з великим гаком ходить рівно, ніби замість старечого знищеного хребта має здоровий дівоцький, а коли гляне, то часом чуєшся винним невідь у чому. Воно якось оте грубувате «баба» до неї не дуже й пасує: тонесенька, хустки не носить, одяг припасований, аж панськуватий: з комірцями-манжетиками-поясочками, акуратна зачіска день при дню. Найголовніше ж: розум ясний, не по роках; незвично, бо мало хто взагалі доживає тих літ, не те, що при пам'яті. Але старенька має секрет тренування мозку. Нормальні люди все життя кришталь і золото прикупляли, а Віра книжки — назбирала більше, ніж уся сільська бібліотека. З ранку до ночі, як лиш вільна хвилька випадає, а випадає їх немало, читає, перечитує, декламує, робить помітки на полях, просто гортає пожовклі сторінки. Ні дітей, ні внуків, ні далекої родини — геть сама в чистенькій вибіленій хатці живе, уся сім'я в баби — приблудний котик Коцур, такий же гонористий та самодостатній, як господиня. Баба порпається на городі — кіт лякає розбишакуватих горобців, баба мружиться в газету — кіт вимарафечує ясно-руде хутро, а при теплій порі обоє дрімають на сонечку: баба на лаві, Коцур у неї на колінах. Ідилія.

Але...

Стороняться односельці старої.

Не стала своєю, хоч живе тут більше пів століття, довше, аніж майже всі в селі, та оте «прієжжа» приліпилося до неї міцніше за тінь у ясний день. А ще «бандеровка». Баба Віра не ображається, навпаки. Бо таки так — бандерівка. Упівка. Відсиділа двадцять років. Мала ще сидіти, лиш амністували. Додому не

вернулася — не хтіла травити душу, боялася стрічі зі зрадниками. Та й не було куди вертати й пощо. Най ліпше пам'ятатиме край власної безстрашної юності непокірним, най і її згадують молодою, великоокою, легкою в ході й рухах, а не з покорченими артритом пальцями, підсліпуватою, висхлою на печене яблуко — безжальний час, безсердечний...

Кілька років тому дирекція школи, де вона вчилася поміж війнами, написала листа із запрошенням приїхати, виступити перед учнями. Пропонували трансфер. Відмовилася. Не через фізичну складність у поважному віці добиратися із Запоріжчини на Львівщину, а тому, що емоційно важко. Серце не дасть ради, воно переповнене могилами. Цілий цвинтар побратимів, посестер, кохання... Лиш якби мала змогу вернутися в молодість і зробити інший вибір — не зробила б. Як і ті, котрі були поруч.

Отак і живе баба Віра з рудим приблудним котом, що прибився під її пліт голодним глистявим кошеням із вивернутою лапкою. Ви́ходила. Тепер ладнають удвох. Тихо, одноманітно, замкнено. Ніби сама на себе наклала покуту за буремні роки, коли й дня не сиділа на одному місці, коли горіла жертовно та екзальтовано, коли порушувала «не убий» і «не май іншого Бога, окрім Мене». Її Богом була Україна. Заради неї сотворилися інші заповіді, де любов із ненавистю злилися в одне ціле, як кується меч — для оборони й пімсти.

Стороняться односельці старенької. Не те, що недолюблюють, — просто незрозуміла вона їм. Цільна й замкнута в собі, як коло, куди не приступишся. Та й тюремне минуле — хіба ж просто так когось саджають? А з бандерівцями взагалі все складно: бандити вони чи герої? Усі вчилися в школі, слухали політінформацію. Тепер, правда, якось по-новому дітям викладають історію, але їхнім батькам важко дається переусвідомлення.

Тому баба Віра (ох, як вона не любить оте звертання!) давно тримається спогадами. Вони кольорові й справжні, терпкі й гострі, болючі та повні щасливого усвідомлення правоти кожної

миті. Повноти життя. Щодня вона пише акуратним дівчачим почерком, буквочка до буквочки, каліграфічно, у грубому зошиті в клітинку. Рука терпне й не слухається, треба часто розминати холодні вузликуваті пальці, покручені хворобою. Але вона вперто пише, аж поки ручка не випадає із занімілої кисті. Пише власну частку історії України: пережиту, вистраждану, скроплену потом і кров'ю. Щоб не забути. Щоб ті, котрі колись прочитають, знали правду. Це її теперішня місія.

Слова біжать одне за одним вагонами потяга, розпливаються сльозами запалених очей, втрачають суху графічність, набуваючи об'ємів, запахів, звуків. Оживають.

...

Село мовчало. Анітелень.

Навіть кури не квоктали, навіть курчата не ціпали, навіть шашіль не точила сволоки на стриху. Гейби все живе від великого й до малого хтіло заховатися, знепомітніти, витоншитися до прозорості, змаліти-щезнути, аби лиш не втрафити на очі пошесті страшної людиноподібної сарани, яка заповнила своєю сірістю та тяжким смородом дорогу по горизонт.

Вони брели, підволочуючи ноги в запилюжених чоботях, драних черевиках, часто не свого розміру, здертих із трупів ворога або й свого, добитого милосердно пострілом у голову, щоб не хрипів, спльовуючи чорною булькатою кров'ю. Брели, здіймаючи куряву, яка налипала на їхні худі зарослі лиця, де давно не читалося нічого притомного чи людського. «Жерти» і «спати» — найперші фізіологічні комашині інстинкти, що провадили брудний бездушний потік безликих істот.

«Асвабадітєлі». Красна армія. Совіти.

Не одразу й визначиш — старі, молоді, бо ж їднако зло світять запалі очі в темних кружалах очниць, а сиві від пилу брови

й щетина урівнюють віком, лишаючи незмінним хіба жорстокість, безвихідь, втому. Були перев'язані драптливими шматинами, що наживо шкарубли всохлою кров'ю. Голови, руки, ноги в розпоротих галіфе. Хтось кульгав, спираючись на імпровізовані милиці, хтось курив самокрутки з махорки.

Село німувало.

Лиш ритмічне човгання півстертих підошов наповнило собою жовтневе пообіддя.

Сонце не хтіло дивитися на сіру безкінечну сарану, що нищила все на своєму шляху: людей, радість, майбутнє.

Сонце заховалося за хмари. Воно могло сховатися.

Люди в селі не могли.

Вони намагалися. Затраскували фіртки, моцно зачиняли двері на всі засуви, підпирали їх куферами, хоч до того практично ніхто ніколи не робив такого. Лиш люди не комашки — не зашпортаються межи шпарки в одвірках...

Першими врушили тишу омертвіння собаки. Один, за ним другий, а далі всі нараз загавкотіли жаско й тривожно, підвиваючи, задираючи до курного неба бурихаті смутні писки. Вони боялися й ховали жах за голосним валуванням, що був криком о поміч. Боже всего сущого, не покинь нас... Ми творіння твої, як і наші ґазди, які застрашено визирають з-за густих фіранок. Боже сонця, звізд, собак і їхніх хазяїв, поверни лице своє до всіх, хто цього потребує... Знищ оте сіре понуре зло, якого враз так багато, аж запирає подих, скинь у безмежній могутності блискавицю, або ж вчини нас безстрашними і безсмертними, щоб прийняти нерівний бій... Чи хоч на час вділи нам невидимості, безтілесності, безтінності, сховай з очей неправедних... Страшно, Господи, страшно!

Ураз моцний чорний собацюра обірвав ланц, влетів попід кирзаки офіцеру, згадавши про перший з-поміж псячих обов'язків: стерегти територію від чужинців. Офіцер же різко скинув руку, стреливши йому просто в голову, аж розлетілася перезрілим

кавуном, заляпуючи довкола все червоно-сірою липкою кашею. Другий постріл в небо й голосний окрик:

— Давай, Іван-Стєпан-Пєтро, виносі пажрать. І скажи своєй Ганькє, штоб сало і варєнікі нє прятала. Найдьом — хуже будєт, нє самнєвайся.

То ніби стало командою до дій москалям — почали більшими чи малими групками розбрідатися селом. Грюкали у двері хат, хто кулаком, хто чоботом, хто автоматом.

Жінки з усіх сил стримували плач. Най не видять ті антихристи, як сковує льодяний жах серця, як безвихідь трощить останню надію. Діти ховали поблідлі личка з виокруглілими оченятами в мамині спідниці, а молоді дівчата навіть не визирали на вулицю.

Окупанти розквартирувалися. Почався «постой».

...

Домашня птиця першою відчула на собі репресії.

Нещасні гуси з курми широко розпластували землею непристосовані крила, пробуючи вперше в житті злетіти, рятуючись од п'яних переслідувачів. Москалі, розігріті самогонкою, бігали дворами за нажаханою живністю; піймавши, дерли пір'я з живих, рубали голови, розкидаючи непотрібні рештки просто посеред подвір'я; патрали, обсмалювали, змушували ґаздинь до ледь не варварського приготування «ціпоньок» — по багато нараз, аби напхати врешті порожні шлунки. І жерли потім немитими руками, жадібно рвучи ще недавно живу плоть. Масні руки витирали празникóвими обрусами, вишивані рушники з-над образів рвали на онучі. Свої ж ношені вивішували для провітрювання, і від того немислимого смороду здихали мухи й тікали свині. Згодом, за тиждень-другий, москалі трохи вспокоїлися. Одні йшли далі, на їхнє місце приходили квартирувати інші. «Постой» став більш-менш цивілізованим, принаймні зовні.

Село, як і решта Галичини, почало жити в нових реаліях.

...

Я — Рибка.

Іноді — Нуська, як потрібно мати справу з цивілією.

Лиш ні то, ні то не є моїм справжнім ім'ям. Яке воно, записане у святцях і шептане мені мамою при купелі, — не згадаю. Як і мами, що померла гет давно, як лиш зачала-м ходити. Уже й тата потроху забуваю, бо від його арешту минула хіба ціла вічність. Поляки, совіти, німці, другі совіти... вони приходять, аби забирати, нищити, палити, мордувати, забороняти бути українцями. Приходять непрошені по нашу душу, вириваючи її з м'ясом, і радісно гигочуть, дивлячись, як наша ж кров нас затоплює. Вони хапають найкращих, лишаючи кукіль. Тому я стала Рибкою. Так назвали мене побратими. Бо маю великі зелені очі й майже весь час мовчу. Зараз не час на розмови. Зараз час великої праці.

Мабуть, мені сімнадцять, точно не згадаю, та й нема кого перепитати — я давно далеко від рідного села, ще відколи мене завербувала товаришка зі школи, Ружа. То теж не церковне ім'я, але в дні безбожні, коли розверзлося пекло до самого дна, хіба час на справжність...

Нас учать конспірації.

Не велено фотографуватися, не важить — якась забава чи просто знимка для згадки. Ми є, лиш нас нема. Ні справжніх імен, ні кревної родини, ні правдивого життя. Є псевдо, є легенда. Твоє обличчя теж тобі не належить. Мені часом видається, що вже втрачаю навіть відображення в дзеркалі: риси розмиваються, брижаться, гублять індивідуальність, аби враз легко стати ким завгодно. Податлива глина під пальцями Великого